

Katja Diefenbach

Novi anđeli

O sreći zastupanja komunističkog uvjerenja: mnoštvo u Carstvu

[09_2002]

„Čak su i prema jednoj talmudskoj legendi stvoreni anđeli - u svakom trenutku novi, u neborjenim jatima - kako bi, nakon što su pred bogom otpjevali svoju himnu, zamukli i rastvorili se u ništa.“
(Walter Benjamin, Najava za časopis *Angelus Novus*¹)

Mnoštvo je jedan novi anđeo, ili bolje, povratak „anđela povijesti“ u jednom krajnje izmijenjenom, pozitivnijem obliku; jedan u potpunosti sekularizirani i subjektivirani anđeo. Jedan kršćanski radnik-anđeo koji ne samo da prorokuje nadolazak jedne buduće sretne slobode, nego se, nazadrživ, dao na put u sunce, „u blistavo svjetlo jednoga novog dana“². Anđeo Carstva kojem su Antonio Negri i Michael Hardt dali ime *multitude* - mnoštvo (*Veilheit*) ili gomila (*Menge*), kako to u njemačkom prijevodu glasi - stoji za jednu teorijsku perspektivu u kojoj ono mesijansko i ono političko ne upućuju više u različitim smjerovima. Veoma je vjerojatno da to pozitivno stapanje koje proizvodi mesijanski operaizam - *multitude* je ono dobro i to dobro će jednog dana nužno doći - izaziva nelagodu koju osjećamo u vezi s tim konceptom. Kao što od nas, s druge strane, također zahtjeva respekt činjenica da su oba autora nasuprot lijevim službenicima tužnih strasti prihvatili rizik da nakon tolikih pobjeda kapitalizma i dalje inzistiraju na mogućnosti komunizma. Knjiga dotiče rijetko postavljano pitanje političke motivacije: zašto ljudi čine sve te gluposti - političke akcije, demonstracije i beskonačne rasprave? Vjeruju li oni u to što rade? Zar im nije neugodno da uvijek oni budu ti koji izlaze na scenu s previše toga u rukama, previše uvjerenja, previše riječi? Čekaju li oni doista na neku radikalnu promjenu? Ili trebaju neko zanimanje, da ih umiri kad se ponovo prepoznaju u već viđenome, pa su slučajno odabrali politiku za polje svoga razlikovanja od drugih, svoga discipliniranja i svoje domovine? Na to pitanje se u „Empireu“ odgovara s militantnom religioznošću onih koji vjeruju: mnoštvo kao forma u kojoj se javlja buntovna subjektivnost u razvijenom kapitalizmu ima sasvim spontani komunistički karakter. To mnoštvo je svojom produktivnošću u bijedi postalo sveto, jer „biomoć i komunizam, kooperacija i revolucija ostaju ujedinjeni u ljubavi, jednostavnosti i, također, u nevinosti“³. Tim riječima okončava „Empire“. *Wow*. Nevjerojatno religiozno, nevjerojatno patetično.

U Benjaminu, koji je opisao najljepše susrete između marksizma i anđela, ono mesijansko, za razliku od političkoga, upućuje u jedan sasvim drugi smjer. U određenim trenucima ono političko se ukrštava sa suprotstavljenim kretanjem mesijanizma koje slijedi mistiku nadolazećeg iskupitelja i zadobiva jednu snagu s kojom se usmjerava na lakoću sreće koju u povijesnofilozofijskom smislu nije moguće programirati.⁴ Obećanje sreće u političkome podsjeća na to da racionalnost napretka, razvoj proizvodnih snaga i disciplinu ne treba pobrkati s emancipacijom. Taj odnos sreće u politici, ono mesijansko bez mesijanizma, obećava da bi se usred katastrofalne izvjesnosti da će sve ostati tako kako jest najednom moglo izlomiti neko drugo vrijeme borbe. „Anđeo povijesti“⁵ u Benjaminu vjesnik je te aktualnosti. On stoji između katastrofe i napretka, a time također i za spoznajom da između te katastrofe i tog napretka postoji neka sveza koja se sastoji u tužnom triku modernizacije, u uspješno propalim borbama. Anđeo

¹ Walter Benjamin, *Ankündigung der Zeitschrift: Angelus Novus*, (Najava za časopis: *Angelus Novus*), u: „*Angelus Novus*“, *Ausgewählte Schriften 2*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1988., 374.

² Michael Hardt/Antonio Negri, *Empire. Die neue Weltordnung*, (Carstvo. Novi svjetski poredak), Campus, Frankfurt/New York 2002, str., 171.

³ Na navedenom mjestu, str., 420.

⁴ Usp. Walter Benjamin, *Theologisch-politisches Fragment*, (Teološko politički fragment), u: *Illuminationen*, *Ausgewählte Schriften 1*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1977., str., 262.

⁵ Usp. Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, (O pojmu povijesti), u: *Illuminationen*, na navedenom mjestu., str., 255.

stoji za to da taj odnos nije nikakav zatvoreni totalitet. On je trag koji upućuje na liniju židovskog mesijanizma prisutnu u lijevom mišljenju, jedan trag koji je primjerice Ágnes Heller najintenzivnije doživjela 1968.:

„Forma mog čitavog života, ne samo moja vjera, sastojala se u čekanju. Ići na hašaru⁶ ili stupiti u Komunističku partiju po sebi nije bilo ništa mesijansko premda je bilo povezano s mesijanskim predodžbama. Godine 1968., međutim, našli smo se pred definitivnim izazovom, da se u našem vlastitom životu, ovdje i sada, ponašamo tako kao da je Mesija već tu. Iščekivanje kao životna forma, ne kao vjera, to je bio istinski mesijanizam.“⁷

Tu dugu liniju jednog mesijanskog iščekivanja, koje je prenijeto u sferu političkoga, reprezentiraju u „Empireu“ kršćanski učitelji. To je u prvom redu Augustin i njegova ideja božanske države u kojoj stranci nomadi zajedno rade kako bi stvorili jedan zajednički svijet, ili sveti Franjo Asiški koji se u trinaestom stoljeću, na početku ranog, trgovačkog kapitalizma odlučio na život među siromašnima. Činjenica da Negri i Hardt preskaču židovski trag mesijanskoga bez mesijanizma i nadomještaju ga kršćanskim figurama i slikama kao što je sekularna svečanost duhova, imanentno hodočašće ili postajanje tijelom mnoštva (*multitude*), začuđuje tim više, budući je u teorijskoj univerzalizaciji židovskog iskustva u poststrukturalističkom mišljenju, na koje se u svojoj distanci prema dijalektici, teleologiji i povijesti filozofije uvijek iznova oslanjaju, riječ o figuri egzodusa. Egzodus je za Negrija i Hardta glavni izražajni oblik mnoštva (*multitude*): socijalni egzodus iz discipline fordizma i socijalizma, ekonomski egzodus iz pauperiziranih zona svjetskog tržišta, antropološki egzodus iz spolne konstrukcije ljudskoga tijela. O univerzalizaciji egzodusa kao židovskog iskustva Maurice Blanchot je 1969., pisao:

„Ako je židovstvo određeno za to da ima nekakva smisla za nas, onda se taj smisao nalazi upravo u tome, da nam ono pokazuje kako čovjek u svakom trenutku mora biti spreman da se otpravi na put, jer izaći van (ići prema van) predstavlja jedan zahtjev kojeg se ne može ignorirati ukoliko se želimo čvrsto držati mogućnosti postojanja nekog pravednog odnosa. To je zahtjev za rastankom, afirmacija nomadske istine. Svaki puta kada nam židovski čovjek u povijesti daje znak, onda je to znak koji poziva na kretanje.“⁸

Premda Negri i Hardt opisuju mnoštvo (*multitude*) sve do bolne granice nomadističkog kiča kao ono pokretno, dezertirajuće, ipak su učinili iz njega jednog kršćanskog anđela, anđela koji je u njihovoj viziji dobio tijelo i postao subjekt. Time figura anđela ne izražava više virtualnost vremena koje u pogledu katastrofe obećava promjenu, nego virtualnost subjekta. Anđeo je jednoznačno sveden na subjekt proizvodnje. Njegov univerzalni zastupnik na zemlji je postproleterski subaltern, globalizirani siromak koji je napustio tvornicu, izopčeničnik /Vogelfreie/⁹ imperijalnog kapitalističkog svijeta koji se našao u prostoru bez prava i zakona.

„Izopčeničnik je anđeo ili jedan teško uhvatljivi demon. I ovdje nakon tolikih pokušaja da se od siromašnih naprave proleter, a od proletera oslobodilačka armija, iznova se u postmoderni, u blistavom svjetlu jednog novog dana, pojavljuje gomila, prosto ime za siromašne. Gomila siromašnih ljudi proždrala je i probavila gomilu proletera. Zahvaljujući naprosto toj činjenici siromašni su postali produktivni.“¹⁰

Pozitivacija anđela, ta klasna borba u teoriji anđela, upućuje na temeljni teorijski paradoks u „Empireu“. On se sastoji u načinu na koji se autori u knjizi poduhvaćaju zapravo veoma zanimljivog pokušaja da na jednoj sasvim novoj razini spoje marksizam, poststrukturalizam i analizu feminističke ekonomske teorije prema kojoj i takozvane reproduktivne aktivnosti predstavljaju moment društvene produktivnosti. Negri i Hardt primjenjuju na svim poststrukturalističkim figurama tri temeljne operacije: pozitivaciju, produktivaciju i subjektivaciju - i to s onu stranu njihova razumijevanja pozitivnosti i produktivnosti kao

⁶ Osposobljavanje, kolektivna priprema za život u Palestini/Izraelu.

⁷ Ágnes Heller, *Der Affe auf dem Fahrrad. Eine Lebensgeschichte* bearbeitet von János Kóányai, (Majmun na biciklu. Jedna životna pripovijest. Obradio János Kóányai), Philo, Berlin 1999, str., 420.

⁸ Maurice Blanchot, *Jude sein, /Biti židov/ u: Das Unzerstörbare, Ein unendliches Gespräch über Sprache, Literatur und Existenz*, Hanser, München/ Wien 1991, 184., i dalje.

⁹ Vogelfrei doslovno znači „slobodan kao ptica“, ali se u njemačkom upotrebljava za čovjeka izvan svakog zakona s kojim se može činiti što nas je volja, kojega se u krajnjem slučaju može i bez prijetnje kazne ubiti. (Nap. prev.)

¹⁰ Hardt/Negri, na navedenom mjestu, str., 171.

znakova jedne moći koja ne suzbija odnose, nego ih zasniva (Foucault)¹¹, ili kao obilježje produktivne žudnje koja izražava konstituirajuću liniju povijesnoga (Deleuze/Guattari)¹².

Na temeljna pitanja kritičke teorije društva: što je konstituirajuće?, kako se nešto događa?, kako to da se zbiva povijest?, Negri i Hardt odgovaraju: zato što se mnoštvo /multitude/ bori. To je nasljeđe operaizma koji nadkodira njihovu teoriju, stari slogan radnika koji proizvode krizu na koju kapital reagira strategijama modernizacije. Otuda je čitava njihova knjiga rascijepljena paradoksom, pokušajem da se u asubjektivno, kontingentno mišljenje marksističkog poststrukturalizma, odnosno poststrukturalističke teorije kapitalizma uvedu ostaci stare koncentracije produktivnih snaga i rad kao i predodžba jedne u gomilu preobražene i proširene klase. Pri čitanju čovjeku se permanentno nameće osjećaj da je knjigu potrebno braniti od njezinih autora, poslužiti se njome usuprot njezine operaističke geste i iz nje iznova izbrisati figuru autonomije. Jer, ili je mnoštvo /multitude/ singularno, kao što Negri i Hardt na mnogim mjestima pišu, ili je ono autonomno. Singularno znači, da se u tom mnoštvu materijalizira specifični odnos između stvari i osoba u nekoj društvenoj situaciji, da se u njemu realizira specifična lančana povezanost između ekonomskog, mašinstičkog, seksualnog, spolnog i psihičkog, povezanost konstituirana kretanjem žudnje u kojem se uspostavlja, institucionalizira i diskurzivira društvena moć. Potencijal za emancipacijsku promjenu, potencijal koji Negri i Hardt nazivaju proto-komunizmom, akumulira se na način tog ulančanog povezivanja, a ne u subjektu. Pristupačnost znanja o načinu na koji se odvija proizvodnja, samoorganizirano dezertiranje iz dosade jednog standardiziranog života, jednako kao i iz isušenih pustinja kapitalističkog svjetskog tržišta, žudnja da se iskoči iz tog „ja-drugi“ svjetskog poretka kako u makro tako i u mikro smislu, je jedan napredni društveni odnos koji nema ništa zajedničko s autonomijom.

Taj odnos otvoren je za reintegraciju, za funkcionalnu mobilizaciju u jednom kapitalizmu koji se u sebi sve više ekstremno diferencira i koji eksploatira afekte i osjećaje također kao ljudske resurse, kao produktivnost stila, motivacije, united-colours kulture preživljavanja. Za Negrija i Hardta međutim, mnoštvo /multitude/ koje se ukazuje u migraciji i nematerijalnom radu je autonomno i time potencijalno može izbjeći dominaciju. Ono ostaje pošteđeno njezinih procedura. Imperijalna moć je samo zbog toga djelotvorna što nailazi na otpor gomile i „odbijajući se u tom sudaru biva gurana naprijed i naprijed.“¹³ To je međutim operaistički idealizam koji uznapredovalo subjektivaciju u kapitalizmu želi očistiti od moći i koji sanjari o nekoj čistoj, sretnoj, protokomunističkoj subjektivnosti koja se suprotstavlja jednoj njoj izvanjskoj moći koja funkcionira samo negativno i represivno.

Na taj argumentacijski način predodžba jedne dijagramatičke učinkovitosti moći u Foucaulta i Deleuzea usmjerava se u jednom pravcu koji vodi u zabludu. Analiza prema kojoj moć predstavlja jednu dijagramatsku aritmetiku, koja ostaje izvanjska odnosu koji proizvodi, ne znači da ta moć pred različitim oblicima društvene prakse subjekata, a niti pred njihovom emancipatorskom praksom, ostaje stajati kao pred zatvorenim vratima. Umjesto toga, u toj je analizi riječ o tome da se opiše razlika između moći na jednoj i znanja/institucije na drugoj strani. Dijagram moći zasniva vezu između onoga što je po sebi nepovezano. On povezuje različite razvojne linije znanja (medicina, psihologija, kazneno pravo, pedagogija, itd.) i institucije (klinike, psihijatrije, zatvora, škole, itd.) Moć je ona najapstraktnija linija koja obje druge povezuje u jedan dispozitiv. To je ono što govore teze koje Negri i Hardt tematiziraju u „Empireu“, kao na primjer: moć je jedan čisti strategem koji ostaje izvanjski dispozitivima. Sam dispozitiv međutim prožima subjektivaciju i sve društvene forme izražavanja i konstituira subjekt kao učinak moći.¹⁴

Jedna teorija je onoliko dobra koliko je dobro to što čovjek može učiniti s njom. A s teorijom Empirea

¹¹ Usp. na primjer Michel Foucault, *Recht der Souveränität/Mechanismus der Disziplin*, (Pravo suverenosti/mehanizam discipline), u: isti autor, *Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*, Merve, Berlin 1978, str., 75-95.

¹² Usp., na primjer Gilles Deleuze, *Lust und Begehren*, (Ugoda i žudnja), Merve, Berlin 1996, str., 14-39.

¹³ Hardt/Negri, na navedenom mjestu, 368.

¹⁴ Usp. Gilles Deleuze, *Die Strategien oder das Nicht-Geschichtete: Das Denken des Außen (Macht)*, (Strategije ili ono nestratificirano: mišljenje izvanjskosti /moć/), u: isti autor, Foucault, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1992, str., 99-130.

može se veoma mnogo toga učiniti kada joj se oduzmu kršćanski impetus, veseli i vedri operaizam, prebacivanje emancipacijske zadaće na autonomnu subjektivnost. Tako je koncept mnoštva nasuprot primjerice neolenjinizma Slavoj Žižeka obilježen političkom voljom da nikada više ne padne natrag ispod kritike avangarde, kadra, zastupstva i reprezentacije. S „Empireom“ stupamo osim toga u jedan analitički univerzum koji teoretizira daljnji razvoj kapitalističkog područvljenja s onu stranu ekonomizma na jednoj internacionalnoj razini. Taj razvoj je određen proširenjem regulacije posredstvom biomoći, realnom subsumcijom društava pod kapital-odnos i prijelazom od društva discipline k društvu kontrole. S pojmom biomoći¹⁵ pokušava se znanost života opisati kao strategija vladanja. Od sedamnaestog stoljeća moć se obraća na dvije razine upravljanja životom, na razini tijela stanovništva (demografije, urbanizma, računica o odnosu resursa i stanovništva, tabeliranje bogatstava, itd.) i na razini individualnog tijela koje se u ustanovama humanizma (klinika, škola, vojska, itd.) mobilizira i normira. Taj je razvoj otpočetak koegzistirao s nastankom kapitalizma. U procesu realne subsumcije¹⁶ koji je anticipirao Marx radi se o tomu da kretanje kapitala prodire kroz tijela, afekte, socijalnost društava i čitav teritorij svijeta. Još je Marx naglašavao tu univerzalizirajuću potenciju oslobođene proizvodnje roba koja lomi predrasude, probija nacionalne granice i *in infinitum* širi proizvodne snage i potrebe. Teorija Empirea pokušava opisati internacionalnu formaciju kapitala koja ne poznaje više nikakvu nekapitalističku izvanjskost u koju bi mogla isprva kolonijalno, a zatim imperijalistički ekspandirati. S dosezanjem vanjskih granica fleksibiliziraju se unutarnje granice. Pod dvostrukom navalom revolta i ekonomiziranja pucaju zidovi velikih sistema zatvaranja ljudi od tvornice do obitelji. Društvo kontrole¹⁷ znači da se disciplina škole odnosno obiteljskog života uputila van u svijet i da subjekti postaju đaci izvan škole, radnice i radnici izvan tvornica i zatvorenici izvan zatvora.

Negri i Hardt dodjeljuju mnoštvu u „Empireu“ sposobnost da produktivno odgovori na sve te transformacije jer su one u njihovim očima stvorene borbom subjekata protiv institucija i protiv izrabljivanja - u tom smislu da su pobune protiv tvorničke discipline dovele do rasprostiranja tvornice na čitavo polje socijalnoga i na međunarodni teritorij. Neutemeljene ambicije takozvanog liberalizma postaju kod njih snaga subjektivnosti koja je prisvojila znanje proizvodnje, organiziranja socijalnog, kooperacije života i osjećaja.

Time su problem, katastrofu, da društveno biće tetura od modernizacije do modernizacije mogli utvrditi samo deskriptivno, ali nisu bili u stanju objasniti taj fenomen. Oni ga jednostavno dodaju svom operaističkim optimizmu. Riječ je o dodavanju onoga što je evidentno. Taj njihov potez teorijskog preskakanja ima svoj izvor u podjeli svijeta na negativnu imperijalnu vladu s jedne i pozitivnu gomilu s druge strane. Njihova mesijanska analiza moguće budućnosti imaterijalnog rada i autonomne migracije odveć lako preskače preko političkog odnosa postfordističkih subjekata koji glasaju za Schilla, FPÖ¹⁸ ili Forzu Italia. Ona premalo uzimlje u obzir dinamiku transformacije s kojom je fordizam u nekadašnjim koloniziranim državama dospio u krizu prije nego se je uopće uspio etablirati. Kao da je dovoljno imenovati vlast Empirea, da bi se odmah potom vratili patosu komunističke gomile. Dok se projekti zakašnjele industrijalizacije, substitucije uvoza, razvoja fordizma pod diktaturom nacionalnih država - projekti koje su slijedile države realnog socijalizma - integriraju u kapitalistički Empire, na sjeveru i na jugu, u ogromnim ekonomijama bijede u kućnome radu i u masovnom siromaštvu samostalnog poduzetništva tek rijetko ugleda dan neko protokomunističko mnoštvo (multitude) koje je na produktivan način prisvojilo sredstva za rad i znanje kooperativnosti. Time se pokazuje materijalna baza na osnovi koje neoliberalno samostalno poduzetništvo siromašnih i bogatih može ući u vezu s rasističkim, političko religioznim i etničkim ideologijama. To je ono što se u Empireu ne misli: ne-mnoštvo.

Prijevod: Boris Buden

¹⁵ Usp. Michel Foucault, *Recht über den Tod und Macht zum Leben*, in: *Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit* (Pravo nad smrću i moć za život, u: *Volja za znanjem. Seksualnost i istina*), 1, str., 159-190.

¹⁶ Usp. Karl Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, (Rezultati neposrednog proizvodnog procesa), *Neue Kritik*, Frankfurt/M. 1969., str., 45-64.

¹⁷ Usp. Gilles Deleuze, *Postskriptum über die Kontrollgesellschaften*, (Postscriptum društvima kontrole), u: isti autor, *Unterhandlungen*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1993, 254-262.

¹⁸ Austrijsku slobodarsku stranku pod vodstvom Jörga Haidera. (Nap. Prev.).